

УДК 339.13.017

О.А. Кратт

Донецький національний технічний університет

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ КОН'ЮНКТУРИ ТОВАРНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

© Кратт О.А., 2003

Розглянуто події, під впливом яких формувалася кон'юнктура вітчизняного товарного ринку. Перша – пов'язана з проголошенням суверенітету України, друга – з переходом до ринкового типу відносин, третя – з інтеграцією у світову економічну систему. Характеристика кожної події дасть змогу підприємствам орієнтуватись в сучасній ринковій ситуації та приймати управлінські рішення, адекватні їй.

In article, events under which influence the conjuncture of the domestic commodity market was formed are considered. The first event is connected to declaration of the sovereignty of Ukraine, the second - with transition to market type of relations, the third - with integration in world economic system. The characteristic of events will allow the enterprises to make the administrative decisions adequate to a modern market situation.

Успіх діяльності підприємств на товарному ринку багато в чому залежить від знання кон'юнктури. При всій очевидності цього твердження підприємства в повсякденній діяльності зустрічаються з дилемою щодо глибини і масштабів її вивчення. Як правило, вони обмежуються дослідженням ситуації, що склалася щодо конкретного товару на визначену дату. Результати такого дослідження дають змогу приймати тактичні управлінські рішення, які стосуються тільки окремих аспектів діяльності підприємства на товарному ринку. Це означає, що такого дослідження досить для розв'язання локальних завдань. Разом з тим, для прийняття рішень, від яких залежить успіх усієї діяльності підприємства протягом тривалого часового інтервалу, необхідно пізнати тенденції кон'юнктури. Тенденції визначають причинно-наслідковий зв'язок між явищами, що були властиві товарному ринку в минулому, і такі, що мають місце сьогодні, і які, імовірно, відбуватимуться в майбутньому. З іншого боку, знання тенденцій, властивих процесу в цілому, багато в чому сприяють розумінню сутності окремих перетворень, а, отже, підвищують імовірність прийняття тактичних управлінських рішень, адекватних ситуації, що склалася на товарному ринку. Таким чином, наслідуючи дедуктивно-номологічному методу пізнання, очевидно, що вивчення тенденцій є невід'ємною частиною кон'юнктурних досліджень.

При пізнанні тенденцій необхідно виходити з розуміння кон'юнктури як форми емпіричних знань, що має просторово-часову структуру. Остання припускає наявність алгоритму кон'юнктурних досліджень, що відбиває сполучення відповідних значень структури. Це означає, що вивченню ситуації, яка склалася на локальному ринку певного товару, повинна передувати характеристика тенденцій формування національного товарного ринку. Вибір такого простору обумовлений тим, що товарний ринок є складною системою взаємозв'язків між попитом та пропозицією різних товарів. Тому тільки в межах цього масштабу можна нівелювати всі окремі і випадкові події та явища, тим самим

виявляючи тенденції. Однак існує небезпека віднесення їх до тенденцій випадкових явищ. Тому необхідно виявити якості, яким повинно відповідати явище, яке б могло бути віднесеним до тенденцій. З одного боку, важливість будь-якої події визначається тими наслідками, до яких воно приводить. Тому необхідно зрозуміти глибину і масштаб перетворень, викликаних цією подією. З іншого боку, наслідки повинні мати довготривалий характер, тобто бути порівняними з етапами еволюційних змін. Саме цим якостям відповідають події та їх наслідки, які будуть охарактеризовані нижче.

На товарному ринку України на початку дев'яностих років минулого століття відбулися якісні зміни, які визначали ситуацію на ринку протягом останнього десятиліття і продовжують визначати її сьогодні. Такими глобальними можна назвати три події. Перша – має політичний характер і пов'язана з проголошенням суверенітету України. У результаті ринок придбав статус національного. До цього економіка України була складовою частиною народногосподарського комплексу колишнього Радянського Союзу і статус українського товарного ринку можна було визначити як федеральний. Зміна статусу є нічим іншим, як зміною значення параметра «простір» просторово-часової структури товарної кон'юнктури з «федеральне» на «національне». Зміна статусу насамперед означає зміну пріоритету законів, тобто товарний ринок став функціонувати тільки відповідно до Конституції і законів України, а не колишнього Радянського Союзу. Перший крок до зміни статусу було зроблено у Декларації про державний суверенітет України [1]. Стаття VI Декларації проголосила економічну самостійність Української РСР. Другий крок пов'язаний із прийняттям Закону УРСР «Про економічну самостійність Української РСР» [2]. Закон визначає зміст, мету й основні принципи економічної самостійності України як суверенної держави, механізм господарювання, регулювання економіки і соціальної сфери, організації фінансово-бюджетної, кредитної та грошової системи. А остаточно товарний ринок набув цей статус 24 серпня 1991 року, коли Верховна Рада Української РСР прийняла Постанову «Про проголошення незалежності України» [3]. Значущість цієї зміни варто розглядати з позицій інтеграції вітчизняного товарного ринку в міжнародну систему поділу праці. Ринок став поділятися на внутрішній і зовнішній, а діючі на ньому суб'єкти господарювання – на резидентів і нерезидентів. У цій ситуації господарські зв'язки значно ускладнилися. Правила функціонування спрямовані на дотримання насамперед інтересів суверенної вітчизняної економіки. Традиційні товарні ринки союзних республік колишнього Радянського Союзу, а сьогодні країн СНД, стали для вітчизняних підприємств зовнішнім ринком. З одержанням товарним ринком України статусу національного діючі на ньому продуценти втратили традиційні ринки збуту. Це істотно вплинуло на динаміку обсягів продукції, що випускається. Так, протягом дев'яти років, з 1991 по 1999 рр., значення індексу фізичного обсягу валового внутрішнього продукту постійно знижувалися. У 1998 і 1999 рр. вони досягли 40 % рівня 1990 р. [4, с. 35]. Однак ця ситуація зовсім не означає, що всі галузі економіки пережили спад виробництва. У цьому зв'язку можна погодитись з думкою Д.І. Костюхіна, який стверджує, що розвиток кон'юнктури окремих галузей нерідко відбувається в напрямку, зворотному до руху загальногосподарської кон'юнктури або загального циклу відтворення [5, с. 13]. Аналогічної думки дотримувався Ф.Г. Пископель, який вважав виняткову суперечливість однією з ознак кон'юнктури. На його думку, вона «знаходить своє вираження в тому, що різні показники кон'юнктури в один і той самий час свідчать про наявність протилежних тенденцій, – підйому і падіння» [6, с. 30]. Про те, що ця тенденція має місце і в наш час, свідчать думки сучасних

вітчизняних вчених-кон'юнктуристи [7; 8]. Така диференціація показників кон'юнктури насамперед стосується продукції виробничо-технічного призначення і товарів масового попиту, зокрема послуг, що надаються населенню. Для продукції характерне перевищення пропозиції над попитом, а для товарів – попиту над пропозиціями. Підтвердженням цієї тези є спад промислового виробництва за останні одинадцять років, викликаний передусім відсутністю попиту, з одного боку, і значним зростанням прийому студентів у вищі навчальні заклади, з іншого. Так, у 2001 р. порівняно з 1991 р. прийом студентів у вищі навчальні заклади освіти третього – четвертого рівнів акредитації зріс у Донецькій області в 2,68 раза, а у Луганській – у 2,97 раза. Індекси продукції по галузях промисловості свідчать про зворотну тенденцію [4, с. 102].

Навіть така коротка характеристика першої тенденції дає змогу зробити висновок про неоднозначність її впливу на кон'юнктуру товарного ринку. Для її об'єктивної оцінки мало навіть одинадцяти років, але безсумнівно одне – іншого напрямку розвитку бути не могло, тому давати оцінку можна тільки прийомом, методам, способам здійснення перетворень.

Друга подія має економічний характер, пов'язаний з переходом вітчизняної економіки до ринкового типу відносин. Початок переходу було покладено в Концепції переходу Української РСР до ринкової економіки [9]. Останнє опирається на положення Декларації про державний суверенітет України та Закон УРСР «Про економічну самостійність Української РСР», у яких був проголошений і встановлений принцип плюралізму форм власності. Закон УРСР «Про власність» законодавчо закріпив рівноправність індивідуальної, колективної і державної форм власності [10]. З прийняттям цього Закону разом з державними підприємствами одержали можливість функціонувати підприємства колективної і приватної форм власності. Відтоді державні підприємства стали поступово втрачати свої позиції на товарному ринку. Як ілюстрацію цього твердження, наведемо динаміку значень показників, які умовно розділимо на дві групи. До першої групи відносяться показники, які характеризують суб'єктів господарювання за формами власності: «кількість об'єктів, які змінили форму власності», «кількість промислових підприємств за формами власності», «частка в обсязі промислової продукції за формами власності», «кількість малих підприємств». До другої – відносяться показники, які характеризують розподіл робочої сили на підприємствах різних форм власності: «середньорічна кількість працівників, зайнятих в економіці за формами власності», «середньорічна кількість працівників, зайнятих у промисловості за формами власності», «середньорічна кількість працюючих на малих підприємствах». Для лаконічності викладення показники в порядку їх згадування позначимо порядковими числами незалежно від того, до якої групи вони відносяться. Наприклад, перший – «кількість об'єктів, які змінили форму власності» тощо.

Якщо взяти до уваги той факт, що, як правило, державні або комунальні підприємства стають колективними або приватними, то перший показник найбільш виразно характеризує вищезгадану ситуацію. До речі, у Статистичних щорічниках України до 2000 р. цей показник мав назву, яка більше відображала його сутність, – «кількість об'єктів, які змінили державну або комунальну форму власності на колективну або приватну». З 1992 р. його значення щорічно зростає, а всього за період з 1992 по 2000 рр. воно становило 71877 [4, с. 305]. Другий показник є базовим для розрахунку інших показників, що однозначно доводять правильність вищенаведеного твердження. Так, у 2000 р. порівняно з 1992 р. кількість промислових підприємств зросла на 15,22 %. При цьому кількість державних

підприємств за цей період скоротилося у 4,81 раза. Значно зменшились їх частки: у загальній кількості підприємств усіх форм власності – з 58,4 % до 12,1 % (без урахування малих підприємств), а в обсязі промислової продукції – у 3,53 раза. Підприємства колективної і приватної форм власності, навпаки, зміцнювали позиції. Незважаючи на те, що частка приватних підприємств у загальній кількості незначна (1,6 %), але кількість їх щорічно зростає. Починаючи з 1995 р., підприємства колективної форми власності (далі товариства) домінують над підприємствами інших форм власності за чисельністю. У 2000 р. їх перевага стала абсолютною, про що свідчить частка в загальній кількості підприємств (83,5 %). Причому, якщо взяти до уваги, що останній показник у 1992 р. мав значення 29,72 %, то можна зробити висновок, що для промисловості колективна форма власності в останнє десятиліття була найбільш прийнятною. Третій показник доповнює другий. У той час, як його значення щодо державних підприємств знизилося в 2000 р. порівняно з 1992 р. у 3,54 раза, щодо товариств воно зросло у 4,17 раза. Щодо приватних підприємств його значення незначне. Значення четвертого показника за п'ять років, з 1995 по 2000 рр., зросло в 2,38 раза і становило 217930 [4, с. 298]. Малі підприємства, як правило, є приватними або товариствами, що також підтверджує домінанту приватної і колективної власності. Так, у 2000 р. підприємства різних форм власності мали такі частки в загальній чисельності малих підприємств: державні – 1,6 %, комунальні – 2,9 %, приватні – 32,4 %, колективні – 62,8 % [4, с. 300].

Специфіка п'ятого показника полягає в тому, що він має чотири ракурси середньорічної чисельності працівників. Перший – розглядає її щодо працівників, зайнятих в економіці в цілому, другий – зайнятих на державних підприємствах, третій – зайнятих в акціонерних товариствах, четвертий – зайнятих на приватних підприємствах. Кожний з ракурсів має самостійне значення, але тільки спільне їх розглядання дає змогу зробити висновок про структуру зайнятості працівників у перерізі підприємств різних форм власності. Значення першого ракурсу дає змогу зробити висновок, що за період з 1992 по 2002 рр. чисельність працівників знизилася в 1,56 раза (з 21347,5 до 13678,0 тис. чол.). Значення другого ракурсу говорить про те, що середньорічна чисельність працівників, зайнятих на державних підприємствах у 2000 р., становила 4086,4 тис. чол., що у 3,17 раза менше ніж у 1992 р. (12940,1 тис. чол.). Чисельність працівників, зайнятих на приватних підприємствах і в господарчих товариствах, навпаки, зростає. Так, на приватних підприємствах у 2000 р. порівняно з 1995 р. вона збільшилася у 20,2 раза, а в господарчих товариствах – у 21,2 раза. Отже, у той час, як середньорічна чисельність працівників, зайнятих в економіці в цілому і державному секторі зокрема, спадає, чисельність зайнятих у приватному і колективному секторах зростає. Ця обставина свідчить про життєздатність двох останніх секторів. Шостий показник, характеризуючи середньорічну чисельність працівників, має чотири ракурси, аналогічні до п'ятого показника. Перший – говорить про те, що в 2000 р. порівняно з 1992 р. чисельність скоротилася в 1,86 раза. Порівнюючи з першим ракурсом п'ятий показник, можна зазначити, що темпи падіння чисельності працівників в промисловості вищі, ніж в економіці в цілому. Другий ракурс дає змогу говорити про те, що чисельність зайнятих у державному секторі скоротилася за цей період з 5413,5 до 984,6 тис. чол., тобто у 5,49 раза. Другий і третій ракурси свідчать про збільшення чисельності в державному і колективному секторах промисловості, відповідно у 5,62 раза і в 1,95 раза.

Навіть така незначна ілюстрація значень шести показників дає змогу зробити висновки про те, що в останнє десятиліття на вітчизняному товарному ринку існує тенденція до зростання приватного і колективного секторів економіки і скорочення державного сектора. Своєю чергою, плюралізм форм власності на знаряддя і засоби виробництва дав свої результати. Так, активізувалася підприємницька ініціатива. На чільне місце у підприємницькій діяльності було поставлене задоволення потреб споживачів, що знайшло свій прояв у трьох формах. Перша – пов'язана з процесом утворення малих підприємств, що дуже чутливо реагують на попит. Друга форма дає змогу апріорі стверджувати, що практично на усіх без винятку товарних ринках відбулося розширення асортименту, пов'язане з появою як нових, так із модернізацією старих товарів. Третя форма стосується того факту, що з'явилися нові сфери господарської діяльності: аудиторська, біржова, брокерська тощо.

Третя подія полягає в тому, що, з одного боку, вітчизняний товарний ринок став відкритим для розміщення іноземного капіталу й імпорту товарів, а, з іншого, – вітчизняні підприємці одержали можливість безпосередньо виходити на закордонні ринки капіталів і товарів. Так, прямі іноземні інвестиції в економіку України становили на кінець 2000 р. 3865,5 млн. дол. США, у тому числі в спільні підприємства – 2272,2 млн. дол. США. Одержавши можливість самостійного виходу на зовнішні ринки, вітчизняні оференти здійснюють валютні операції. Поява на вітчизняному товарному ринку іноземних оферентів зі своїм товаром, а також торгівля українських підприємств імпортними товарами внесли нові аспекти у конкурентну боротьбу, змушуючи вітчизняних товаровиробників випускати продукцію, яка відповідає світовим стандартам. З іншого боку, вихід вітчизняних підприємств на закордонні ринки дає можливість не стільки удосконалювати свою продукцію до рівня вимог світових стандартів, скільки освоювати прийоми і методи її просування.

Отже, охарактеризовані вище події та їх наслідки помітно вплинули на формування попиту та пропозиції на національному товарному ринку, а, отже, їх необхідно враховувати в ході досліджень кон'юнктури ринку певного товару. Характеристика тенденцій дає змогу підприємствам визначитися з напрямками і темпами перетворень у попиті та пропозиції, що немаловажно для вибору аспектів конкретних кон'юнктурних досліджень.

1. Декларація про державний суверенітет України. Прийнята Верховною Радою УРСР 16.07.90 №55-XXII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – С. 429.
2. Про економічну самостійність Української РСР. Закон УРСР від 03.08.90 №1427-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 34. – С. 499.
3. Про проголошення незалежності України: Затверджено постановою Верховної Ради УРСР від 24.08.91 №1427-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 38. – С. 502.
4. Статистичний щорічник України за 2000 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К., 2001.
5. Костюхін Д.І. Кон'юнктура світового капіталістичного господарства. Питання теорії і методології вивчення економіки капіталістичних країн і кон'юнктури товарних ринків. – М., 1973.
6. Пископпель Ф.Г. Основи вивчення кон'юнктури капіталістичного господарства. – М. 1960.
7. Бутенко А.І., Кучеренко В.Р., Рак Є.В., Ягорлицький В.А. Кон'юнктурний аналіз товарного ринку. – Одеса, 2000.
8. Карпов В.О., Кучеренко В.Р. Маркетинг: прогнозування кон'юнктури ринку. – К., 2001.
9. Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки. Затверджена постановою Верховної Ради УРСР від 01.11.90 № 438-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 48.
10. Про власність: Закон УРСР від 07.02.91 №697-XI // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 20. – С. 249.